

Умовні скорочення назв джерел

АД – [Сайя Копинський] Алфавить дѣховны(й), в(ъ) по(л)зѣ Іноко(м) и мѣрским(ъ), БгѡѢго(д)нѣѢ жити хотѣщы(м), написанный. – К. : Типографія Києво-Печерської Лаври, 1710. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 266п – [4], 192 арк.

О.В. Левко, асп.

КОНЦЕПТ τὸ φῶς В ЕПІДЕЙКТИЧНИХ ПРОМОВАХ ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО, ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА ТА ІОАННА ЗЛАТОУСТА

У статті досліджується зміст та прийоми вербалізації концепту τὸ φῶς "світло" у патристичному дискурсі на матеріалі епідейктичних промов Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста, аналізується мовна репрезентація уявлень про Божественне світло і про світло людини за образом і подобою у текстах ранньохристиянської доби.

Ключові слова: концепт, давньогрецька мова, світло, патристика, красномовство, лексико-семантичне поле.

In the article the author investigates the content and the ways of verbalization of the concept τὸ φῶς "light" in the discourse of epideictic sermons of Basil the Great, Gregory the Theologus and John Chrysostom. The author analyzes linguistic representation of ideas of Divine light and human light by likeness in the Christian discourse.

Key words: concept, Ancient Greek, light, patristics, oratory, lexical and semantic area.

В статье исследуется содержание и приемы вербализации концепта "свет" в патристическом дискурсе на материале эпидейктических речей Василия Великого, Григория Богослова, Иоанна Златоуста, анализируется языковая репрезентация представлений о Божественном свете и о свете человека по образу и подобию в текстах раннехристианской эпохи.

Ключевые слова: концепт, древнегреческий язык, свет, патристика, красноречие, лексико-семантическое поле.

Концепт τὸ φῶς *світло* є одним з ключових концептів у дискурсі епідейктичних промов Василя Великого, Григорія Бого-

слова та Іоанна Златоуста. Прославляючи своїх героїв, автори завжди говорять про їх світлий образ, про їх осяяння Божественним світлом, про їх наближення і уподібнення Богу, який часто називається світлом.

Структура досліджуваного концепту у християнському дискурсі досить складна і багатосегментна. Безперечно, базовий рівень концепту τὸ φῶς складають уявлення про Божество як світло, зумовлені більшою мірою контекстом Нового Заповіту. Як зазначає В. Лоський, "Святе Письмо сповнене висловлювань, які стосуються світла, Божественного осяяння, Бога, якому дається найменування світла. Для містичного богослов'я Східної Церкви це не метафори, не риторичні фігури, але слова, які виражають реальний аспект Божества"¹. Св. Іоанн Богослов у 1 Посланні говорить: ἀγγελία ἦν ἀκρόαμεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν ὅτι ὁ θεὸς φῶς ἐστὶν καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία *звістка, яку ми почули від Нього, сповіщаємо і вам, що Бог є світло і немає у Ньому ніякої темряви* (1 Ян. I, 5). У Євангелії від Іоанна говориться про втілення Сина Божого як про світло, яке прийшло у світ: τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον (Ян. III, 19). Євангеліст називає це світло τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον *світлом істинним, яке просвітлює кожну людину* (Ян. I, 9). Сам Христос засвідчує своїм учням: ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου *Я – світло для світу* (Ян. VIII, 12).

Саме у такому розумінні Григорій Богослов вживає слово τὸ φῶς у своєму дискурсі: Θεὸς μὲν ἐστὶ φῶς *Бог є світло* – (Ог. 40, PG36.364. 14-32). Як зазначає дослідник, Бог у дискурсі Григорія Богослова частіше за все характеризується словом τὸ φῶς, а слова з семантикою світла є однією з особливостей творів автора². Як стверджує Джон Еган, Григорій Богослов використовує термінологію світла, щоб, з одного боку, описати Бога, а з іншого, – розум людини, та проілюструвати можливість останнього пізнати Бога ще у цьому житті³.

У закордонних працях, присвячених дослідженню концепту τὸ φῶς у християнському дискурсі, зокрема, у статті Дж. Егана, стверджується, що світло у християнському дискурсі розуміється як а) a divine name *Божественне ім'я*, б) an image of divine life in

the rational creature *образ Божественного життя у розумних творіннях, тобто як образ Бога у людині*⁴. Висловлюється також думка, що світло людини, зокрема, світло очищеного розуму асоціативно пов'язується з Божественним світлом, "світлом найбільш Чистого Розуму за принципом like is known by like"⁵. Беручи до уваги вище сказане, ми вважаємо, що ядром концепту τὸ φῶς у епідейктичних промовах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста є уявлення про Божество як світло і про людину як світло κατὰ εἴκονα καὶ ὁμοίωσιν за *образом і подобою*.

Центральною лексемою досліджуваного концепту у християнському дискурсі є лексема τὸ φῶς. Словник Дж. Лідделла та Р. Скотта фіксує слово τὸ φῶς у прямому значенні як а) light *світло*, особливо daylight *денне світло*; б) light of torch, lamp, fire etc *світло від світильника, вогню*; та у переносному значенні як с) light as metaph. for deliverance, happiness, glory, victory *світло як метафора щастя, слави, перемоги*⁶. Окремо подається розуміння τὸ φῶς у християнському контексті: а) light of God *світло Бога*, light of Christ *світло Христа*; б) light with reference of illumination of mind *світло як джерело осяяння розуму*, наприклад, τὸ φῶς τῆς ἀληθείας *світло істини*; τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ *світло, яке у тобі*; ἐν τῷ φωτὶ εἶναι *бути у світлі*⁷. Слово τὸ φῶς у словнику І. Дворецького фіксується зі значеннями: а) *світло, сяйво, блиск*; б) *денне світло, день*; с) *сонце*⁸. Як бачимо, даний словник зовсім не фіксує тих контекстуальних значень, які слово τὸ φῶς набуло у християнському дискурсі. Патристичний лексикон Лампе фіксує наступні значення τὸ φῶς: I. physical light *фізичне світло*; II. spiritual light *духовне світло*, причому останнє у патристичному дискурсі може розумітися як а) light of God *світло Бога*; б) light of Christ *світло Христа*; с) light of High Ghost, light by which alone man may see light of God *світло високих видінь, у якому окремі люди можуть побачити світло Бога*; д) light of angels *світло ангелів*; е) light of kingdom of God *світло Царства Бога*; ф) divine light as revealed to or attained by man by moral, intellectual and spiritual illumination *Божественне світло як таке, що відкривається людині або досягається людиною через моральне, інтелектуальне та духовне осяяння*⁹. Таким чином, у

християнському дискурсі слово τὸ φῶς переосмислюється і набуває нових значень у контексті християнського світосприйняття. Як бачимо, вище наведені позиції значень слова τὸ φῶς дають підстави говорити про наявність уявлень у християнському дискурсі про Божественне Світло і світло людини, якого вона досягла через очищення та осяяння.

У промовах Григорія Богослова τὸ φῶς *світло* у розумінні Божества сполучається з наступними епітетами: ἀπρόσιτον *неприсутнє* (PG 36, 364), ἄρρητον *несказанне* (PG 36, 364), ἀκραιφνέστατον *незмішане, чисте* (Or. 21, 2, PG 35, 1084), πλούσιον *багате* (Or. 18, 28, PG 35, 1017), μέγα *велике* (Or. 18, 42, PG 35, 1041), λαμπρόν *яскраве, блискуче* (Or. 21, 31, PG 35, 1120). У тому ж значенні τὸ φῶς фігурує у словосполученні τὸ φῶς τῆς θεότητος *світло Божества* (Or. 8, 23, PG 35, 816; Or. 21, 31, PG 35, 1120), а Бог називається ἡ πηγὴ τοῦ φωτός *джерелом світла* для віруючих (Or. 4, 71, PG 35, 593). В епідейктичних промовах Іоанна Златоуста слово τὸ φῶς сполучається з епітетом ἀκίρατον *незмішане, чисте, невідкладне зникненню*, репрезентуючи уявлення про Бога як світло (Laud. Paul. 4, 2).

В епідейктичних промовах досліджуваних авторів дієслово φωτίζω *освітлювати, просвітлювати*, похідне від τὸ φῶς, приписується дії Божества, скерованій на його творіння. У текстах епідейктичних промов Григорія Богослова Бог φωτίζει τὸν ἀόρατον κόσμον *освітлює невидимий світ* (Or. 21, 1, PG 35, 1084), καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φωτίζει *просвітлює тих, хто сидить у темряві і у тіні смерті* (Or. 5, 29, PG 35, 700). Сяяння Божественного світла у такій мірі не порівнюване ні з чим, що Іоанн Златоуст говорить про ὑπερβολὴ τοῦ φωτός *надлишок світла*, який навіть σκοτίζει *осліплює* (Laud. Paul. IV, 2).

Сема *освітлювати як дія Бога*, крім слова φωτίζω, репрезентується синонімічними засобами вираження, зокрема, у Григорія Богослова описовими зворотами: Θεὸς λόγῳ τὸ σκότος ἔλυσε *Бог словом розсіяв темряву* (Or. 5, 31, PG 35, 704), λόγῳ τὸ φῶς ὑπεστήσατο *словом встановив світло* (Ibid.), λόγῳ τὴν νῦν

οκοτόμησαν λύσας εἰς τὸ φῶς ἅπαντα ἐπανήγαγεν *словом розігнавши нинішній нічний морок, все привів у світло* (Ibid.). Логос у вище наведених рядках розуміється як друга іпостась Святої Трійці, і саме у такому розумінні під впливом євангеліста Іоанна Богослова Логос називається світлом у Григорія Богослова. Промова Григорія Богослова In laudem patris засвідчує сполучуваність слова τὸ φῶς *світло* зі словами νεκρωμαί *бути вбитим* та ἀνίστημι *вставати, воскресати*, коли йдеться мова про смерть і воскресіння Сина Божого: ὑπὸ πλουσίῳ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἐορτάζομεν καὶ τῷ φωτὶ δι' ἡμᾶς νεκρωθέντι συννεκρωθέντες καὶ ἀνισταμένῳ συνανιστάμεθα *у великому світлі ми святкуємо наше спасіння, вмерши зі світлом, заради нас убитим, і воскреснувши з воскреслим* (Or. 18, 28, PG 35, 1017). Василь Великий у промові In laudem Julittae говорить про смерть Христа як про світло, яке зішло у пекло: ἐπι τὸν ἕδην τὸ φῶς у *пеклі – світло* (Hom. 5, PG 31, 253). Іоанн Златоуст концептуалізує уявлення про хресну смерть і воскресіння Христа у категоріях досліджуваного концепту: ὁ σταυρὸς τὴν οἰκουμένην ἐπ' ὄψιν κεκμένην ἀνέστησε, καὶ τὸ σκότος πάντοθεν ἀπήλασε καὶ τῶν ἀκτίνων ἡμῖν εἰσήγαγε λαμπρότερον φῶς *хрест оновив всесвіт, що лежав у владі змія, і розігнав темряву, і просвітив нас світлом, більш блискучим, ніж сонячні промені* (Pan. Vab. 1, 1, PG 50. 530).

За межами християнського світосприйняття теж існують випадки асоціювання божества зі світлом. Приклад семантичних зв'язків слів бог та світло засвідчує гіпотеза інтерпретації етимології слова deus. Так, слово deus пов'язується з інд.-євр. *deiuos *бог* від *deieuo- *яскравий, блискучий*¹⁰. Корінь *deieuo- засвідчує форми аблауту *dieuo-, *dieu-, *diu-, від яких походять латинські слова dies *день*, dius *божественний*. Корінь *deieuo- пов'язується з коренем *deia- *світити*, присутнім у грец. δέαται *здаватися*, δῆλος *очевидний, ясний*, δέελος *ясний*, διάλος *сяючий, блискучий*, δοάσσατο *світити, сяяти*, давньоінд. di-, adidet *сяяти, світити*¹¹. Вище наведені факти свідчать, що божество у часи глибокої старовини асоціювалося зі світлом, яскравістю, сьйвом, днем.

Натомість грецьке слово ὁ θεός *бог* етимологічно не пов'язане з лат. *deus*¹² і відповідно з інд.-євр. **deieuo-*, а тому не має у собі семи світла. Існують спроби витлумачити походження слова Ζεύς, пов'язавши його з інд.-євр. **diu-* *світлий, блискучий*¹³, однак О.Ф. Лосєв піддав сумніву таку інтерпретацію¹⁴. О.Ф. Лосєв схильний стверджувати, що хоча корінь *div-* і мав сему світла і, за свідченням пізнього римського автора Макробія (*Macrob. Sat. I, 15, 14*), з таким значенням вживався у непрямих відмінках слова Ζεύς на Криті, позначаючи день, однак у решти грецької ойкумени втратив значення світла¹⁵. Дослідник далі обумовлюється, що "якщо у стародавніх греків уявлення про богів і пов'язувалося з чим-небудь світлим, то це скоріше за все вогонь і полум'я, а пізніша концепція божества як світлого начала належить теогоністам і філософам"¹⁶. Навіть якщо Гомер завжди асоціює Зевса з блискавкою, то вона у більшій мірі *fulgur удар блискавки*, а не *fulmen світло блискавки*¹⁷. Отже ми вважаємо, що у давньогрецькій національній картині світу уявлення про божество як світло досить нечітке та розмите, хоча етимологічно слово Ζεύς пов'язане зі світлом. Семантичний зв'язок божества і світла можна реконструювати скоріше на латинському ґрунті та на більш ранньому етапі розвитку індоєвропейських мов.

Коли у християнському дискурсі говориться про людину, яка наблизилася до Божественного світла через моральне, духовне та інтелектуальне осяяння і якій внаслідок цього дається найменування світла, тоді τὸ φῶς у епідейктичних промовах Григорія Богослова отримує епітети μικρόν *мале* (*Or. 18, 42, PG 35, 1041*). Внутрішній світ людини, яка досягнула досконалості, асоціюється у промовах автора з сяйвом та блиском. Так, у промові *In laudem Gorgonii* внутрішня краса сестри автора називається ἡ ἔνδον ἀποκειμένη λαμπρότης *захованим всередині душі сяйвом* (*Or. 8, 10, PG 35, 800*), а про свого батька Григорій Богослов говорить, що він перевищував багатьох не красою одягу, а τὴν ἔνδον λαμπρότητα *внутрішнім сяйвом* (*Or.18, 23, PG 35, 1012*). У промові *In laudem Athanasii* Григорій Богослов говорить, що багатство святого полягало у його τῆ τοῦ βίου λαῖ

πρότητι *осяїному житті* (Or. 21, 6, PG 35, 1088). Те саме словосполучення вживається для характеристики св. Марка у I промові Contra Julianum (Or. 4, 88, PG 35, 617). Василь Великий у промові на честь мученика Гордія асоціює життя святих зі світлом, яке вказує вірним правильний напрямок у житті: ἡ γὰρ τῶν εὐπολιτεύτων ἀνδρῶν ἱστορία οἷόν τι φῶς τοῖς σωζομένοις πρὸς τὴν τοῦ βίου ὁδὸν ἐμποιεῖ *історія досконалих мужів несе вірним світло на шляху життя* (Hom. 18, PG 31. 492). Григорій Богослов описує звичаї послідовників Христа у категоріях семантики світла, говорячи про християн як про народ, який τὸ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἔκλαμψεν *просвітив всі куточки всесвіту* (Or. 4, 35, PG 35, 556).

У промовах Іоанна Златоуста τὸ φῶς *світло* часто зустрічається у словосполученні τὸ φῶς τῶν μαρτύρων *світло мучеників*. Автор, приписуючи життю та стражданням мучеників дію світла, у I промові на честь мучеників Маккавейських говорить про τοῦ φωτὸς τῶν ἁγίων μαρτύρων ὑπὲρ ἀστραπὴν ἅπασαν τὴν πόλιν ἡμῖν καταυγάσαντος *світло святих мучеників, яке осяє місто світліше, ніж блискавка* (Pan. Mass. 1, 1, PG 50, 617). Григорій Богослов у однойменній промові, використовуючи синонімічні засоби вираження світла, говорить, що мученики Маккавейські ὑπὲρ χιόνα ἔλλαμψαν *просяяли більше, ніж сьє сніг* (Or. 15, 9 PG 35, 928). Іоанн Златоуста асоціює життя мучеників з τοῦ φωτὸς εἰς τὰς ἡμετέρας καταλάμποντος διανοίας *світлом, яке просвітлює наші душі* (Pan. mart. 1, PG 50, 663). У промові на честь мученика Юліана говориться, що разом з голосом святого лилося світло, φαϊδρότερον τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος *світліше, ніж сонячний промінь* (Pan. Jul. 3, PG 50, 670). У промові Іоанна Златоуста In laudem Iuventini et Maximini мученики порівнюються з перлинами (οἱ μαργαρίται), *цвіт яких не в'яне і сяїво* (ἢ λαμπρότης) *яких не знає іржі старості* (Pan. Iuv. 1, PG 50, 571). Слава мучеників Ювентина та Максиміна у однойменній промові Іоанна Златоуста описується у категоріях світла: ἀεὶ καὶ διαπαντὸς ἐν ἴση μένουσι ἀκμῇ καὶ νεότητι λάμποντες καὶ ἀποστίλβοντες τὴν τῆς οἰκείας λαμπρότητος δόξαν οἱ μάρτυρες *мученики вічно залиша-*

тимуться у цвіті і віці юності, сяючи і виблискуючи славою свого світла (Pan. Iuv. 1, PG 50, 571-572). Василь Великий репрезентує подібні уявлення в епідейктичній промові на честь муч. Маманта, говорячи, що ὁ μάρτυς τῷ βίῳ λαμπτήρα εὐκλείας ἀνῆψεν *мученик своїм життям засвітив світило слави* (Hom. 18, PG 31, 592). Майбутня слава мучеників асоціюються зі світлом, яке їх чекає у Царстві Небесному. У промові на честь муч. Гордія Василь Великий концептуалізує ці уявлення метафорою τὸ φῶτεινον ἔνδυμα ἡμῖν ἐν τῇ ἀναστάσει ἐπανθήσει ἀντὶ τῶν μωλώπων τῶν ἐπανισταμένων τῷ σώματι *світлосяйний одяг у воскресінні уквітчає нас замість ран, нанесених тілу* (Hom. 18, PG 31, 501), а Іоанн Златоуст вкладає в уста мучеників Ювентина та Максиміна слова, сповнені віри у майбутнє їх осяння світлом і славою після страждань і смерті: Ἐν δ' ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἀποθάνωμεν τῶν ἀγγέλων, μετὰ πλείονος τῆς δόξης τὰ σώματα ἀποληψόμεθα, μετὰ πολλῆς τῆς λαμπρότητος ἐπανήξομεν *якщо ж ми помremo за Царя ангелів, то отримаємо тіла з більшою славою і встанемо з великим сяйвом* (Pan. Iuv. 2, PG 50, 575). У промові In laudem Juliani Іоанн Златоуст говорить, про τῆς λαμπροτήτης μετὰ τὴν ἀνάστασιν *сяйво після воскресіння*, якого будуть удостоєні святі мученики (Pan. Jul. 1, PG 50, 666).

Як виявило дослідження, в епідейктичних промовах досліджуваних авторів сема *людина як джерело світла* вербалізується у словах ἡ λαμπάς, ὁ λαμπτήρ, ὁ λύχνος та ὁ φωστήρ, які асоціативно пов'язуються зі словом τὸ φῶς.

Первісно ἡ λαμπάς у давньогрецькій мові розумілося як torch *смолоскип, faggot запалений жмут лозини*¹⁸, *сторожові вогні, маяк*¹⁹, *факел*²⁰. Потім семантика цього слова розширилася, і ἡ λαμπάς отримало семи any light *світло будь-якого походження, light of lamp світло світильника*²¹. У переносному значенні ἡ λαμπάς почало розумітися як *сонце, небесне світило, денне світло, метеор*²². У словниках І. Дворецького та А. Вейсмана фіксується значення слова ἡ λαμπάς, якого воно набуло у пізній період, зокрема, у Новому Заповіті: *лампада* (у прямому розумінні) і *світильник, світоч* (у розумінні людини)²³. Словник

Ліддела-Скотта фіксує також переносне значення *light of life світло життя*²⁴, з яким ми часто зустрічаємося у досліджуваних нами промовах.

Слово ὁ λαμπτήρ мало первісне значення *stand or grate for pine or other wood for lighting rooms підставка або решітка для соснових скіпок або іншого дерева для освітлення оселі*²⁵, *пересувний світильник для скіпок*²⁶. Пізніше воно отримало значення *ліхтар, лампа*²⁷, *лампада*²⁸, *lantern світило*²⁹. В епідейктичних промовах досліджуваних авторів ὁ λαμπτήρ вербалізує сему *людина як світило, яка освітлює життя і розум інших людей*, що у деякій мірі є асоціацією до первісного значення даного слова.

На відміну від ὁ λαμπτήρ слово ὁ λυχνός уже первісно розумілося як *portable lamp переносний світильник*³⁰. Подібно до ὁ λαμπτήρ та ἡ λαμπάς слово ὁ λυχνός отримало у християнських текстах переносне значення *світоч у розумінні людини*³¹.

Так, Іван Предтеча в епідейктичних промовах Григорія Богослова називається ὁ λύχνος τοῦ φωτός *світильник світла* (Or. 43, 75) або ὁ πρὸ τοῦ φωτός λύχνος *світоч, який передував світлу* (Or. 21, 3, PG 35, 1085), Афанасію Великому дається найменування ὁ δεῦτερος Χριστοῦ λύχνος *другий після Христа світоч* (Or. 25, 11, PG 35, 1213), а свого батька Григорій Богослов називає φωστῆρα ἐν κόσμῳ τὸν λόγον ζωῆς ἐπέχοντα *світочем, який володіє словом життя* (Or. 18, 1, PG 35, 985), λαμπτήρα τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἄνωθεν ἡμῖν τὴν σωτηρίαν πρῶτοντα *світочем нашого життя, який нам зверну освітлює шлях спасіння* (Or. 18, 2, PG 35, 988). Василя Великого Григорій Богослов називає λαμπτήρα τῆς Ἐκκλησίας περιφανῆ καὶ περιβόητον *славним і ясним світочем Церкви* (Or. 43, 25).

В епідейктичній промові Іоанна Златоуста мученики Ювентин та Максим асоціюються з οἱ φωστῆρες ἐν μέσῳ σκοτει *світильниками посеред темряви* (Pan. Iuv. 3, PG 50, 576). Про апостола Павла у похвальній промові Іоанна Златоуста говорить, що він τὴν οἰκουμένην φωτίσας *просвітив всевіт* (Laud. Paul. 4, 1), тобто, людині, її справам приписується властивість Бога. У тій же промові Іоанн Златоуст говорить, що проповідь апостола Па-

вла порівнюється з τῆς ἀκτῖνος ἀνισχοῦσης *промінням сонця, що сходить* (Laud. Paul. 4, 18), з появою якого τὸ σκότος ἐλαύνεται καὶ πάντα διαφανῆ καὶ λαμπρὰ γίνεται *темрява розсіюється і все стає ясним і світлим* (Laud. Paul. 4,18). Іоанн Златоуст розповідає один випадок, коли апостол Павло, знаходячись у в'язниці, сповнився світла так, що у в'язниці стався землетрус, відчинилися двері, а охоронець настільки був вражений, що повернувся до християнства (Laud. Paul. 7, 11., cf. Act. 16, 25-34). При цьому автор використовує слова, які входять у лексико-семантичний простір концепту τὸ φῶς, зокрема, ἐξέλαμψεν *просіяв*, і наголошує на осяянні апостола неземним світлом під час нічної молитви.

Св. Ігнатія Іоанн Златоуст порівнює з сонцем, говорячи, що небесне світило дає τὸ αἰσθητὸν φῶς *світло, яке можна споглядати очима*, а святий Ігнатій ἀντέλαμπε νοητὸν φῶς τῆς δὲ δασκαλίας ταῖς ψυχαῖς *просвітив душі людей світлом вчення, підвладним лише спогляданню розумом* (Pan. Ign. 4, PG 50, 593). Мученики Маккавейські у Іоанна Златоуста порівнюються з небесними світилами: μυρίων γὰρ ἡλίων οὗτοι λαμπρότεροι καὶ τῶν μεγάλων φωστῆρων φανότεροι *вони світліші, ніж міриади сонць, та блискучіші, ніж великі небесні світила* (Pan. Mass. 1, 1, PG 50, 617). Ім'я святого Мелетія Іоанн Златоуст порівнює з ἡ λαμπρὰς *лампадою*, від якої ἐν σκότῳ καθήμενοὶ τινες πολλοὺς ἀνάψαντες *луχνοὺς εἰς τὴν οἰκίαν ἕκαστος εἰσάγει τὴν ἑαυτοῦ ті, що сиділи у темряві, запаливши численні світильники, несуть кожен у свою домівку світло* (Pan. Melet. 1, PG 50, 516), а далі говорить, що саме ім'я святого ὡσπερ φῶτός *як світло* (Ibid.).

До лексико-семантичного поля τὸ φῶς належать прикметники φαῖδρός та λαμπρός, які вербалізують семи *світлий, блискучий*. Похідний від τὸ φῶς прикметник φαῖδρός має значення а) *bright блискучий, beaming осяйний, світлоносний*; б) у переносному розумінні *beaming with joy сяючий від радості, bright яскравий, величний, cheerful веселий*³². Словник І. Дворецького тлумачить φαῖδρός як *сяючий, блискучий, світлий, яскравий, метаф. радісний, веселий*³³. У словнику А. Вейсмана фіксується сполучуваність φαῖδρός зі значенням *світлий, ясний, той, хто випромінює*

світло з іменниками τὸ πρόσωπον *обличчя*, ἡ ὄψις *погляд*, ὁ ὀφθαλμός *око*, ἡ διάνοια *розум, думка*³⁴. Частіше саме з таким значенням зустрічається даний прикметник у досліджуваних творах трьох святих.

У I промові Григорія Богослова Contra Julianum φαίδρός є епітетом до виразу обличчя мученика під час страждань (Or. 4, 89, PG 35, 620). Та ж саме значення і в тому ж контексті репрезентується у промові Василя Великого In laudem Gordii: ἡ τοῦ προσώπου φαιδρότης *світлий вираз обличчя* (Hom. 18, PG 31, 505). У промовах Іоанна Златоуста φαίδρός часто зустрічається у його первісному вживанні як епітет небесних світил: ὁ φαίδρός ἥλιος *сяюче сонце* (Pan. Phoc. 3, PG 50, 703), ἡ φαιδρὰ ἀκτίς *сяючий сонячний промінь* (Pan. Dros. 1, PG 50, 683), τὸ φαιδρὸν ἄστρον *сяюча зірка* (Pan. Phoc. 1, PG 50, 700). Прикметник φαίδρός може отримувати також контекстуальні значення в епідейктичних промовах святих. Так, самопочуття матері після кризи хвороби Григорій Богослов описує словом φαιδρότερος з контекстуальним значенням *кращий, веселіший* (Or. 18, 30, PG 35, 1024). Контекстуальне значення *веселість, радість* репрезентується у субстантивованому прикметнику φαίδρός в епідейктичній промові Григорія Богослова In laudem Athanasii: τὸ φαιδρὸν (Or. 21, 29, PG 35, 1117).

Субстантивовані значення прикметника φαίδρός реалізує похідний іменник ἡ φαιδρότης: brightness *яскравість, блиск*, brilliance *блиск, велич*, metaph. joyousness *радість, веселість*³⁵. В епідейктичній промові Григорія Богослова In laudem Heroni говориться, що зовнішньому вигляду ангелів властиві ἡ λαμπροφωρία καὶ ἡ φαιδρότης ὡς σύμβολον τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν καθαρότητος *світлі ризи та сяйво як символ їхньої природної чистоти* (Or. 25, 2, PG 35, 1200). В епідейктичних промовах Іоанна Златоуста ἡ φαιδρότης може отримувати контекстуальне значення *просвітлений погляд очей* (Pan. Ign. 4, PG 50, 592). У другій промові Contra Julianum автор закликає віруючих до ἡ τῆς διανοίας φαιδρότης *осяння (ясності) розуму* (Orat. 5, 35, PG 35,

708). Цікаво, що у тому ж місці Григорій Богослов застерігає від плотських утіх, використовуючи слово ἡ φαῖδρότης з протилежним контекстуальним значенням: ἡ τοῦ σώματος φαῖδρότης *тілесні втіхи* (Orat. 5, 35, PG 35, 709). В епідейктичних промовах досліджуваних авторів слово ἡ φαῖδρότης може отримувати контекстуальне значення *веселість, радість*, яке асоціюється зі світлим станом душі. Так, наприклад, Василь Великий описує радісний настрій душі мучеників під час страждань, вживаючи словосполучення ἡ ἐπαυθοῦσα φαῖδρότης *квітнуча веселість духу* (Hom. 5, PG 31, 240). Григорій Богослов подвиг мучеників називає причиною τῶν φαῖδροτέτων τοῖς ὑπολειφθεῖσιν *піднесеного стану душі для тих, хто залишився на землі* (Or. 15, 9, PG 35, 928).

Більш поширені в епідейктичних творах досліджуваних авторів синонімічні до φαῖδρός та ἡ φαῖδρότης слова λαμπρός та відповідно ἡ λαμπρότης, які походять від λάμπω. На відміну від φαῖδρός прикметник λαμπρός більш частотний у давньогрецькій прозі і має набагато більше контекстуальних значень. У первісному значенні дане слово означає *bright світлий, блискучий, radiant сяючий, той, хто випромінює світло*, коли йде мова про сяйво небесних світил³⁶. Як епітет небесних світил λαμπρός інколи зустрічається у промовах Іоанна Златоуста: ἡ λαμπρὰ ἀκτίς *світлий промінь сонця* (Pan. Dros. 1, PG 50, 683). Часто λαμπρός виконує функцію епітета світла у широкому розумінні та різного роду світильників у прямому та метафоричному значеннях, тобто епітетом до ἡ λαμπάς, ὁ λυχνός, ὁ λαμπτήρ та інших. У Григорія Богослова зустрічаються словосполучення: τὸ λαμπρὸν φῶς *блискуче світло* (Or. 21, 31, PG 35, 1120), ἡ λαμπρὰ λαμπάς *сяючий світильник* (Or. 43, 62), ἡ λαμπρὰ φλόξ *світле полум'я*, коли говориться про спалення св. Кипріаном магічних книг, якими він захоплювався до прийняття християнства (Or. 24, 12, PG 35, 1184). Словосполучення ἡ λαμπρὰ λαμπάς *сяючий світильник* Григорій Богослов вживає у метафорі, говорячи про зустріч чистих душ з Богом з сяючими світильниками у руках: Θεὸς μόνος τῶν καθαρῶν ψυχῶν ἐστι νυμφίος, καὶ τὰς ἀγρύπνους ἑαυτῷ συνεισάγει ψυχάς, ἔαν μετὰ λαμπρῶν τῶν λαμπάδων αὐτῷ καὶ

δαψιλοῦς τῆς τοῦ ἐλαίου τροφῆς ἀπαντήσωσιν *Бог є єдиним Нареченим чистих душ, і долучає їх до Себе, коли вони виходять Йому назустріч з сяючими світильниками, повними олії* (Or.43. 62). У даному контексті ἡ λαμπρά λαμπάς *сяючий світильник* асоціюється з просвітленим станом душі. Наведена вище метафора є аллюзією на новозавітну притчу про десять дів і Нареченого, у якій п'ять мудрих дів вчасно зустрічають прихід Нареченого з запаленими світильниками у руках (Mt. 25).

Контекстуальні значення λαμπρός bright of the eyes *сяючий* (коли йде мова про світло очей), bright of the white clothes *блискучий, осяяний* (коли йде мова про білосніжний одяг) часто зустрічаються у промовах всіх трьох авторів. Однак у дискурсі епідейктичних творів більш частотна вербалізація метафоричного значення λαμπρός, а саме bright of vigorous action *світлий, блискучий*, коли йде мова про якусь життєво важливу подію. Іоанн Златоуст у епідейктичних промовах вживає λαμπρός з наведеним вище значенням у наступних словосполученнях: τῶν ἀκτίων λαμπρότερον φῶς *світло, більш блискуче, ніж сонячні промені* (Pan. Bab. 1, 1, PG 50, 530), коли говориться про осяяння людства смертю і воскресінням Христа. У Григорія Богослова зустрічаємо словосполучення ἡ λαμπρά νύξ λύουσα τὸ σκότος τῆς ἀμαρτίας *світла ніч, яка розсіює темряву гріха, тобто Пасхальна ніч* (Or. 18, 28, PG 35, 1017).

Простір, який охоплює життя світлої людини у матеріальному та духовному аспекті, концептуалізується у категоріях світла і репрезентується у наступних словосполученнях у промовах Іоанна Златоуста: οἱ λαμπροὶ θησαυροὶ τῆς ψυχῆς *світлі скарби душі* (Pan. Aeg. 1, PG 50, 695), ἡ λαμπρά οἰκία *світла оселя* (у розумінні душі) (Pan. mart. 3, PG 50, 712), ὁ ὀφθαλμὸς λαῖ πρότερος τοῦ λοιποῦ παντὸς σώματος *око, світліше, ніж будь-яка інша частина тіла* (Pan. Rom. 1, PG 50, 607), τὰ λαμπρά τῶν σωμάτων *тілесна краса* (Pan. Barl. 1, PG 50, 677), ὁ λαμπρός κόσμος *блискуча прикраса* (Laud. Paul. 7, 2).

Зовнішній вигляд уславлюваних героїв теж інколи описується словами з семантикою світла. Василь Великий описує зовні-

шій вигляд муч. Гордія наступним чином: οἷς πᾶσιν ἐπέπρεπέ τις χάρις, ἐκ τοῦ ἀφανοῦς αὐτὸν περιλαμποῦσα *в усьому вигляді мученика була якась приємність, яка з внутрішніх глибин осяювала його* (Hom. 18, PG 31, 497). У тій же промові при описі мученика зустрічаємо словосполучення ἢ τοῦ προσώπου φαιδρότης *світлий вираз обличчя* (Hom. 18, PG 31, 505). Погляд матері мучеників маккавейських, з яким вона звертається у молитві до Бога під час страждань, отримує епітет μάλα φαιδρός *дуже світлий* (Or. 15, PG 35, 925). Красу і святковість одягу своєї матері Григорій Богослов висловлює словом λαμπροφoρία *досл. світлоносіння, яке містить у собі корінь λαμπρ- світлий, блискучий, сяючий* (Or. 7, 15). Іоанн Златоуст тілесну красу в I промові In laudem Pauli називає τὰ λαμπρὰ ἐν σώμασιν *сяйво (світло, блиск) у тілах* (Laud. Paul. 1, 9).

Лексико-семантичне поле, яке охоплює подвиг, страждання і духовну перемогу мучеників над тілесною смертю, потрапляє у простір концепту τὸ φῶς у дискурсі Іоанна Златоуста, що є однією з обливостей ідіостилю автора. Так, тіло мучениці Пелагії у промові Златоуста на її честь називається φωτεινότερον πάσης ἀστραπῆς *світлішим, ніж блискавка* (Pan. Pel. 2, PG 50, 581-582), а могила мучениці описується світлішою, ніж царські палати: καὶ γὰρ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν αὐλῶν λαμπρότερος παρὰ πᾶσιν ὁ τάφος ἔσται ἐκεῖνος, ἔνθα ἂν ἡ σῶμα κείμενον ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ συζῆσαν *і навіть світлішим, ніж царські палати, буде та могила, у якій лежатиме тіло тієї, яка жила у добротності та благочесті* (Pan. Pel. 3, PG 50, 582). У промові Іоанна Златоуста In laudem Massabaeorum стверджується, що тіла святих мучеників випромінюють сяйво і блиск більше, ніж царська діадема: καθάπερ στέφανος βασιλικὸς λίθοις ποικίλοις πάντοθεν καλλωπιζόμενος μαρμαρυγὰς διαφόρους ἀφίησιν, οὕτω δὲ καὶ σώματα τῶν ἁγίων μαρτύρων; ὥσπερ λίθοις τιμίοις τοῖς ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ τραύμασι κατεστιγμένα, παντὸς διαδήματος βασιλικοῦ τιμιώτερα καὶ σεμνότερα φαίνεται *подібно до того, як царська корона, прикрашена коштовним камінням, випромінює сяйво і блиск, так і тіла святих мучеників сяють, прикрашені ранами,*

отриманими за Христа, ніби коштовним камінням, і виблискують навіть яскравіше, ніж царська діадема (Pan. Mass. 1, 1, PG 50, 618). Більше того, у промові Іоанна Златоуста In laudem Juliani стверджується, що τὰ τραύματα τοῦ μάρτυρος τῶν ἐν οὐρανῷ πεπηγότων ἄστρων λαμπρότερα рани мученика світліші, ніж зорі на небі, а сам мученик називається οὐρανὸς πολὺ τοῦ φαινομένου τούτου φαιδρότερος небом, набагато яснішим, ніж видиме небо, оскільки міриади зірок не у такій мірі освітлюють нічне небо, як τὸ τοῦ μάρτυρος σῶμα λαμπρότερον ἀπέφηναν οἱ τῶν τραυμάτων ἰχώρες кров з ран осяяла тіло мученика (Pan. Iul. 2, PG 50, 669). Те ж саме уявлення репрезентується у промові Іоанна Златоуста De sanctis martyribus: οὐχ οὕτως ἐστὶ λαμπρὸς οὐρανὸς τῷ χορῷ τῶν ἄστρων κοσμοῦ μενος ὡς τὰ σώματα τῶν μαρτύρων λαμπρῷ τῷ χορῷ τῶν τραυμάτων κοσμοῦμενα небо, прикрашене хорами зірок, не так сяє, як тіла мучеників, прикрашені блискучими хорами ран (Pan. mart. 3, 1, PG 50, 707). Наступне порівняння теж свідчить про розуміння Іоанна Златоуста страждань мучеників у категоріях концепту τὸ φῶς: ὡς περ τινῶν ἀκτίων κροκοειδῶν τῶν ῥυάκων τοῦ αἵματος πανταχόθεν αὐτοὺς περιῤῥέοντων καὶ τὸ σῶμα αὐτῶν καταυγάζοντων πολλῷ μᾶλλον ἢ τὸν οὐρανὸν ἥλιος ніби багряноподібні промені сонця, цівки крові текли з усіх ран і освітлювали мучеників більше, ніж сонце освітлює небо (Pan. mart. 3, 2, PG 50, 709).

Таким чином, у дискурсі епідейктичних промов трьох святи-телів на мовному рівні репрезентуються уявлення про τὸ φῶς, з одного боку, у розумінні Божества та, з іншого, у розумінні людини, яка наблизилася до Божественного світла через моральне, духовне та інтелектуальне осяяння. У категоріях семантики світла описується життя святих, їх подвиг, внутрішній стан очищеної душі, зовнішній вигляд прославленого тіла, майбутня слава мучеників у Царстві Небесному. Слід також констатувати факт досить широкого представлення уявлень про страждання мучеників у категоріях концепту τὸ φῶς в епідейктичних промовах Іоанна Златоуста.

¹Лосский В.Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / Владимир Николаевич Лосский. – К., 2007. – С. 281; ²Алфеев Иларион, игум. Жизнь и учение свт. Григория Богослова / игум. Иларион Алфеев. – М., 2000. – С. 355; ³Egan John P. Towards a Mysticism of Light in Gregory Nazianzen's Oration 32.15 / John P. Egan // Studia Patristica XVIII: Papers of 1983 Oxford Patristics Conference / ed. by Elizabeth A. Livingstone. – Leuven, 1989. – Vol. 3. – P. 474; ⁴Ibidem. – P. 473; ⁵Ibidem. – P. 473; ⁶Liddell H.G. Greek-English Lexicon / Henry George Liddell, Robert Scott; revised by Sir Henry Stuart Jones. – Oxford, 1996. – P. 1916; ⁷Ibidem. – P. 1916; ⁸Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь / И.Х. Дворецкий; под. ред. С.И. Соболевского. – М., 1958. – С. 1757; ⁹Lampe G.W.H. A Greek Patristic Lexicon / G.W.H. Lampe. – Oxford, 1961. – P. 1504-1507; ¹⁰Walde A. Lateinisches Etymologisches Wörterbuch / Alois Walde. – Heidelberg, 1910. – S. 260; ¹¹Ibidem. – S. 260; ¹²Chantraine P. Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque : Histoire des Mots / Pierre Chantraine. – Paris, 1968. – P. 430; ¹³Frisk H. Griechisches Etymologisches Wörterbuch / Hjalmar Frisk. – Heidelberg, 1960. – S. 610-611; Chantraine P. Op. cit. – P. 399; ¹⁴Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии / Алексей Федорович Лосев. – М., 1957. – С. 90; ¹⁵Там само. – С. 90; ¹⁶Там само. – С. 90; ¹⁷Там само. – С. 91; ¹⁸Liddell H.G. Op. cit. – P. 1027; ¹⁹Дворецкий И.Х. Указ. раб. – С. 1010; ²⁰Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман; [репр. V-го изд. 1899 г]. – М., 1990. – С. 749; ²¹Liddell H.G. Op. cit. – P. 1027; ²²Ibidem. – P. 1027; Дворецкий И.Х. Указ. раб. – С. 1010; ²³Там само. – С. 1010; Вейсман А.Д. Указ. раб. – С. 749; ²⁴Liddell H.G. Op. cit. – P. 1027; ²⁵Ibidem. – P. 1028; ²⁶Вейсман А.Д. Указ. раб. – С. 750; ²⁷Дворецкий И.Х. Указ. раб. – С. 1011; ²⁸Вейсман А.Д. Указ. раб. – С. 750; ²⁹Liddell H.G. Op. cit. – P. 1028; ³⁰Ibidem. – P. 1068; ³¹Ibidem. – P. 1068; ³²Ibidem. – P. 1912; ³³Дворецкий И.Х. Указ. раб. – С. 1711; ³⁴Вейсман А.Д. Указ. раб. – С. 1303; ³⁵Liddell H.G. Op. cit. – P. 1912; ³⁶Ibidem. – P. 1028.

Умовні скорочення назв джерел

PG – Patrologiae Cursus Completus / Accurante J.-P. Migne; Series Graeca. – Parisiis, 1857 – 1866. – Vol. 1 – 161.